

تدوین سناریوهای پیشگیری و مبارزه با مواد مخدر

هامون شریفی میلانی

دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، ایران

عبداله هندبانی (مسئول مکاتبات)

دانشیار گروه مدیریت راهبردی دانشگاه علوم انتظامی امین

setad2018@gmail.com

یوسف محمدی مقدم

دانشیار گروه مدیریت راهبردی دانشگاه علوم انتظامی امین

ابوالحسن وفایی کاخکی

فارغ التحصیل دانشگاه علوم انتظامی امین

سلیمان منصوری محمدآبادی

دانشجو دکتری مدیریت تحقیق در عملیات، دانشگاه علامه طباطبائی

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۴/۲۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۵/۲۷

چکیده

پژوهش حاضر به دنبال آینده پژوهی رویکردهای پلیس مبارزه با مواد مخدر در استان خراسان رضوی بود. پژوهش حاضر از نوع تحقیقات ترکیبی از روش اسنادی و پیمایشی است. برای گردآوری داده ها از مطالعات کتابخانه ای و پرسشنامه و تکنیک دلفی استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش حاضر کلیه مدیران، معاونین، کارشناسان ارشد و کارشناسان پلیس مبارزه با مواد مخدر در استان خراسان رضوی و حدوداً تعداد ۵۰ نفر می باشند. در پژوهش حاضر از نظرات ۱۳ تن از خبرگان به صورت هدفمند بهره گرفته شده است. از میان روش های آینده پژوهی و بنا بر ماهیت پژوهش از دو روش دلفی و سناریو نگاری استفاده گردید. ۷ عدم قطعیت (۱- افزایش یا کاهش جمعیت جوان در آینده، ۲- رشد تولید مواد مخدر صنعتی در داخل کشور، ۳- افزایش نابرابری و رشد شکاف اقتصادی یا برقراری عدالت اقتصادی، ۴- افزایش یا کاهش رشد شهرنشینی و رشد کلان شهرها، ۵- گسترش زندگی مجازی مردم جامعه در مقابل رشد ناچیز یا کنار گذاشتن فضای مجازی، ۶- پایین آمدن نرخ ازدواج و رواج زندگی های مجردی و ازدواج سفید و ۷- کاهش قوانین سخت گیرانه در مقابله با مواد مخدر) شناسایی شده است. از میان این ۷ عدم قطعیت ۲ عامل یعنی عوامل دوم و سوم به عنوان عوامل کلیدی شناسایی و بر اساس آن ها سناریو ها طراحی شدند. چهار سناریو به عنوان سناریوهای پیش روی پلیس مبارزه با مواد مخدر در استان خراسان رضوی مطرح هستند، سناریوی اول فاجعه مصرف نام گرفت. سناریوی دوم تنوع مصرف نامیده شد، سناریوی سوم مصارف خاص و نهایتاً سناریوی چهارم جامعه ای آرمانی نامیده شدند.

واژگان کلیدی: آینده پژوهی، مواد مخدر، پلیس مبارزه با مواد مخدر، سناریو نگاری، دلفی

مقدمه

ضرورت برنامه‌ریزی استراتژیک و آینده‌پژوهی برای مقابله با تغییرات احتمالی آتی، بیش‌ازپیش آشکار می‌گردد (هوور^۱، ۲۰۰۹) و این مقوله، بررسی فراوانی را می‌طلبد تا کشور و بالأخص نیروهای نظامی و انتظامی کشور بتوانند با در نظر گرفتن شرایط محیطی از منابع انسانی، مالی و مدیریتی استفاده بهینه به عمل آورده و در جهت توسعه گام بردارند. شیوه طراحی سیاست‌های روز بر اساس بینش و درک ما از تهدیدها و فرصت‌های آینده، نیاز به مهارت و عزم فراوان دارد. آینده‌نگاری به معنای فرآیندی سامان‌مند و مشارکتی برای ساخت چشم‌اندازهای میان‌مدت و بلندمدت از جمله این مهارت‌ها است (کورنیش^۲، ۲۰۰۷). در واقع، آینده‌پژوهی فرآیندی است که از طریق ایجاد ارتباط، هماهنگی و هم‌اندیشی‌ها بین سازمان‌ها و نهادهای جامعه، به سیاست‌گذاران و سیاستمداران کمک می‌کند تا برنامه‌های مناسبی را طراحی نمایند (ناظمی، ۱۳۸۶). در کشورمان ایران، پس از نزدیک به شصت سال برنامه‌ریزی‌های بلندمدت توسعه، در اوایل دهه ۱۳۸۰ با بهره‌گیری از مفاهیم و ابزارهای نوین سیاست‌گذاری کلان، تلاش‌هایی برای ترسیم آینده مطلوب کشور صورت پذیرفت که نتیجه آن تدوین و ابلاغ سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی است. دستیابی به آرمان‌هایی که در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ آمده است، منوط به شناسایی نقاط اصلی عزیمت و تعیین مسیر راه برای تحقق آن اهداف است. در این میان پلیس، به‌عنوان سازمان مسئول برقرارکننده امنیت نقشی کلیدی در فراهم ساختن بستری مناسب برای توسعه کشور دارد. چراکه توسعه علمی، فناورانه، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و زیست‌محیطی تنها در سایه امنیت امکان‌پذیر است. این واقعیت بیانگر نقش برجسته پلیس در تحقق آینده مطلوب کشور (سند چشم‌انداز بیست‌ساله) است. مسئولیت مبارزه با اخلاص‌گران نظم و امنیت عمومی در همه جوامع بر عهده پلیس و نیروی انتظامی است و پلیس مظهر عدالت نمادین است. پلیس از منظر

پیش‌بینی آنچه در آینده رخ می‌دهد، بدون تردید یکی از جذاب‌ترین موضوعاتی است که بشر از دیرباز در پی آن بوده است. وندل بل^۱، آینده‌پژوه معروف، معتقد است آدمی و علاقه به آگاهی از فردا یا فردهای خویش از ابتدا همزاد هم بوده‌اند (بل، ۱۹۹۷). آنچه تغییر کرده است روش‌های دستیابی به تصاویر آینده است که در زمان‌های گوناگون تابع پارادایم‌های آن زمان است (ناظمی، قدیری، ۱۳۸۵). ضرورت آگاهی از تغییرات احتمالی آینده در دنیای پرتلاطم کنونی تا حدی است که امروزه تکنیک‌های آینده‌نگاری به‌عنوان رشته‌ای دانشگاهی در معتبرترین دانشگاه‌های جهان آموزش داده می‌شوند (مظفری، ۱۳۸۸). پویایی و عدم اطمینان محیط امروز، برنامه ریزان و مدیران را ملزم به تجهیز به ابزار پیش‌بینی کرده است. پیش‌بینی سعی دارد تا با تکیه بر مشاهدات قبلی و بر پایه‌ی وضعیت گذشته و حال، آینده را پیش‌گویی کند (ناظمی، قدیری، ۱۳۸۵). اما آنچه مسلم است آینده‌ی قابل پیش‌بینی، قطعی نیست (مظفری، ۱۳۸۸). همین عدم قطعیت در مباحث برنامه‌ریزی، تغییر از رویکرد پیش‌بینی به رویکرد آینده‌نگاری را اجتناب‌ناپذیر ساخته است (پورمحمدی و همکاران، ۱۳۸۹). آینده‌نگاری تجلی اراده و اختیار آدمی در معماری آینده است که از الگوی هنجاری تبعیت می‌کند به‌طوری‌که در آن، برنامه‌ریزی ابتدا به افق آینده‌ی مطلوب می‌رود و با حضور در آن و دیده‌بانی حال و گذشته، مسیرهایی مشخص برای معماری توسعه از آینده به حال را تعیین و تحقیق می‌کند. هدف برنامه‌ریزی بر پایه سناریو کمک به رهبران و مدیران برای تغییر نگرش آن‌ها نسبت به «واقعیت‌های پنداری» و نزدیک کردن هرچه بیشتر دیدگاه آن‌ها به «واقعیت‌های موجود» یا «واقعیت‌های در حال ظهور» است (بلالی، ۱۳۹۱). امروزه با توجه به تغییرات سریع محیطی و عدم اطمینان حاصل از آن،

^۱ Cornish^۱ Wendell Bell^۱ Hoover

آمفتامین با مشکلات جدیدی روبرو است. کشفیات شیشه در ایران در چند سال اخیر افزایش یافت. کشفیات شیشه در سال ۲۰۰۹، ۲۰۱۰ و ۲۰۱۱ به ترتیب ۸۹۱، ۱۳۷۱ و ۳۹۱۷ کیلوگرم می‌باشد (گزارش تحلیل موقعیت ایران در مبارزه با مواد ۳، ۲۰۱۱). ایران یکی از جدی‌ترین مشکلات اعتیاد را در دنیا دارد و آخرین ارزیابی سریع وضعیت، که در سال ۲۰۱۰ توسط مسئولین کشوری انجام شد، تعداد مصرف‌کنندگان مواد -هم سوءمصرف و هم مصرف‌کننده تغنی- را در ایران ۲/۱ میلیون نفر برآورد می‌کند (همان: ۱۵). با توجه به اینکه مسائل مربوط به مواد مخدر باعث افزایش میزان خودکشی، فحشا، ترک تحصیل، خشونت در خانواده، جرم و جنایت در جامعه می‌شود. علاوه بر این مشکلات، ابتکار و نوآوری در قاچاق و تولید مواد مخدر منجر به افزایش فعالیت‌های مجرمانه، خشونت و ترس عمومی در سطح جامعه خواهد شد و از طرفی دیگر نیروی انتظامی و پلیس وظیفه حفظ نظم و امنیت را در جامعه بر عهده دارند. این تحقیق به آینده‌نگاری رویکردهای پلیس مبارزه با مواد مخدر در یکی از استان‌های مرزی کشور که به طبع چالش‌های بیشتری در زمینه مبارزه با این پدیده شوم دارد، خواهد پرداخت. و در این راستا ابتدا وضعیت مواد مخدر در استان مورد مطالعه را از لحاظ میزان کشف، چگونگی و میزان قاچاق و ترانزیت، بهای مواد مخدر در سال‌های اخیر و تعداد مصرف‌کنندگان مواد مخدر بررسی کرده و همچنین عملکرد نیروی انتظامی و پلیس به‌عنوان یکی از ارکان مهم مبارزه با عرضه مواد مخدر در ایران را مورد کاوش قرار می‌دهد و با شناخت روندهای موجود به آینده‌نگاری رویکردهای پلیس مبارزه با مواد مخدر خواهد پرداخت. در پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به سؤالات زیر هستیم. رویکردهای پیش روی پلیس مبارزه با مواد مخدر کدام‌اند؟ عدم قطعیت‌های کلیدی در رویکردهای پلیس مبارزه با مواد

جامعه، سازمانی برای حراست و نگهبانی از امنیت، برقراری نظم و دستگیری متخلفان است. از طرف دیگر سازمان پلیس برای پاسخگویی و برخورداری از بیشترین کارایی نیازمند تحول و همراه شدن با تحولات و پیچیدگی‌های جامعه و اتخاذ برنامه‌ها و روش‌های جدید و مطابق با تحولات علمی روز است. در حال حاضر نیروی انتظامی با درک شرایط و ویژگی‌های جامعه نوین، اتخاذ سیاست‌ها، برنامه‌ها و شیوه‌های جدید تأمین و مراقبت از امنیت را در دستور کار خود قرار داده‌است که یکی از نمونه‌های آن مبارزه و برخورد قاطع با توزیع‌کنندگان، فروشندگان و مصرف‌کنندگان مواد مخدر است (ترابی و همکاران، ۱۳۸۷). سوءمصرف مواد یکی از مشکلات اساسی جوامع امروزی در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه می‌باشد، مشکلی که میلیون‌ها زندگی را ویران و سرمایه‌های کلان ملی را صرف هزینه مبارزه، درمان و صدمات ناشی از آن می‌نماید. سوءمصرف مواد علاوه بر اینکه به سلامتی جسمی افراد ضرر می‌رساند، با تزریق مواد توسط معتادان، خطر انتقال بیماری ایدز را در جامعه بالا می‌برد. سوءمصرف مواد باعث افزایش میزان خودکشی، فحشا، ترک تحصیل، خشونت در خانواده، جرم و جنایت در جامعه می‌شود. علاوه بر این مشکلات، ابتکار و نوآوری در قاچاق و تولید مواد مخدر منجر به افزایش فعالیت‌های مجرمانه، خشونت و ترس عمومی در جامعه خواهد شد (لو و همکاران^۱، ۱۹۹۶). جمهوری اسلامی ایران در سال ۲۰۰۹ بیشترین مواد افیونی را، تریاک ۸۹ درصد و هروئین ۳۳ درصد، نسبت به سایر کشورهای دنیا کشف کرد. هرچند که میزان کشفیات مواد در ایران از حدود ۷۰۲ تن در سال ۲۰۰۹ به حدود ۵۰۸ تن در سال ۲۰۱۰ کاهش یافته ولی در مقایسه با سایر کشورهای دنیا، ایران دارای کشفیات بالای مواد می‌باشد (گزارش سالانه مصرف مواد سازمان ملل^۲، ۲۰۱۱). علاوه بر قاچاق تریاک و هروئین، ایران در خصوص روند روبه رشد قاچاق و تولید غیرقانونی محرک‌های از نوع

5. Drug Situation Report in the Islamic Republic of Iran

3. Low and et al

4. UN Drug Report, 2011

مخدر کدامند؟ پیشران‌های پلیس مبارز با مواد مخدر کدامند؟ سناریوهای پیش روی پلیس مبارزه با مواد مخدر کدامند؟

مفاهیم و چارچوب نظری

آینده‌نگاری^۱: آینده‌نگاری تلاشی است سیستماتیک برای بررسی آینده بلندمدت علم، تکنولوژی، اقتصاد، محیط و جامعه به منظور شناسایی تکنولوژی‌های عام نوظهور و همچنین حوزه‌های زیربنایی تحقیقات استراتژیک که شاید بیشترین منافع اقتصادی و اجتماعی را در پی خواهند داشت (علی‌احمدی، قاضی‌نوری، ۱۳۸۲). در تحقیق حاضر به منظور عملیاتی کردن مفهوم آینده‌نگاری، از روش سناریونویسی و دلفی استفاده شده است. **سناریو^۲**: سناریوها روایت محیط‌های بدیلی در آینده هستند که تصمیم‌های امروز در تحقق آن‌ها نقش دارند. سناریوها نه از جنس پیش‌گویی‌اند و نه راهبرد، بلکه بیشتر به فرضیه‌هایی درباره آینده‌های متفاوت شباهت دارند که به صورت ویژه برای برجسته‌سازی مخاطرات و فرصت‌های موجود در آینده تدوین می‌شوند. رویکردهای متفاوتی در سناریو نگاری پیشنهاد شده است که هر یک بر اساس موضوع اصلی سناریو نگاری، میزان دسترسی به داده‌ها، تعداد و میزان تخصص خبرگان انتخاب می‌شوند. سه رویکرد اصلی منطق شهودی^۳، تحلیل آثار بر گذر^۴ و تحلیل تأثیر بر روند^۵ در تدوین سناریو وجود دارد. سناریونویسی یا برنامه‌ریزی بر پایه سناریو، ابزاری است شامل چندین نگرش متفاوت که بر اساس عدم قطعیت‌های کلیدی و روندها به خلق تصاویر بدیل و جایگزین از آینده می‌پردازد (کوک^۶ و همکاران، ۲۰۱۴).

روندها: تغییرات منظم در داده‌ها یا پدیده‌ها در خلال زمان را روند می‌نامند. روندها از گذشته شروع می‌شوند و تا آینده ادامه می‌یابند. (شوارتز، ۱۳۹۰: ۲۲۸-۲۲۷، علیزاده و همکاران،

۱۳۸۹: ۳۶-۳۲). **نیروهای پیشران**: نیروهایی هستند که بر پیامد رویدادها تأثیر دارند. به عبارت دیگر، پیشران‌ها عناصری هستند که باعث حرکت و تغییر در طرح اصلی سناریوها شده و سرانجام داستان‌ها را مشخص می‌کنند (شوارتز، ۱۳۹۰). **آینده‌پژوهی**: آینده‌پژوهی معادل لغت لاتین **studies Futures** است. از کلمه جمع **Futures** به این دلیل استفاده شده است که با بهره‌گیری از طیف وسیعی از مدل‌های و به‌جای تصور "فقط یک آینده"، به گمانه‌زنی‌های سیستماتیک و خردورزانه، در مورد "نه فقط یک آینده" بلکه "چندین تصور آینده" مبادرت می‌شود. بنا به تعریف دیگر، آینده‌پژوهی فرآیندی است که به پیش‌بینی چندین رویداد محتمل در آینده می‌پردازد، و به‌طور خلاصه شناخت آینده با مطالعه آینده‌های ممکن و مطلوب یک جامعه تعریف می‌گردد. برخی دیگر از دانشمندان از اصطلاح چشم‌انداز راهبردی بهره می‌گیرند. بر این اساس آینده علت وجودی حال و گذشته است راهی است برای همگان تا کنترل آینده خویش را به دست گیرند. به عبارت دیگر هدف تفکر بر پایه چشم‌انداز، روشن ساختن گزینش‌های حال و گذشته در پرتو آینده‌های ممکن است (زالی، ۱۳۹۰). آینده‌نگاری به‌عنوان یک ابزار مهم در توسعه و مدیریت سیستم‌های نوآور آینده محور است که بر پایه‌ی زمینه گسترده‌ای از فعالیت‌های هماهنگ آینده محور در یک جامعه بنا می‌شود. این تعریف با نام استراتا^۷ شناخته شده است. (ناظمی و قدیری، ۱۳۸۵: ۲۹).

مواد مخدر و سیاست‌گذاری در این حوزه

مواد مخدر یکی از مشکلات اصلی در بسیاری از کشورهای جهان است. آسیب‌های ناشی از سوء مصرف مواد مخدر را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد: آسیب‌های فیزیکی،

^۱ Trend Impact Analysis

^۲ Cook

^۳ Strata

^۴ Foresight

^۵ Scenario Planning

^۶ Intuitive Logic

^۷ Cross Impact Analysis

است و گزارش‌های غیررسمی از دخالت بعضی دولت‌ها و سرویس‌های اطلاعاتی این کشورها در این زنجیره‌ها حکایت دارد و کشورهای متخاصم مرتب اتهام حمایت از تجارب مواد مخدر را به طرف مقابل وارد می‌کنند. سیاست‌های مواجهه با این پدیده نیز در سراسر جهان تحولات فراوانی داشته است. از سیاست‌های حمایتی و ترویجی در دوره پهلوی اول تا سیاست‌های مجرم‌انگارانه در دهه‌های بعدی و در نهایت حرکت به سمت نگاه دوگانه بیمار/ مجرم‌انگاری که هم‌اکنون هنوز موضوع داغ بسیاری از گفتگوها در میان سازمان‌ها و مسئولان مربوطه در کشور است. اگرچه باید پذیرفت نگاه بیمار‌انگارانه از این قشر و پذیرش در نظر گرفتن سیاست‌های درمانی در کنار سیاست‌های تنبیهی، حتی در میان طرفداران سنتی دیدگاه مجرم‌انگارانه به مصرف‌کنندگان مواد مخدر به اصلی بدیهی تبدیل شده است. مقابله با مواد مخدر و آثار آن نیز به تناسب تغییرات در سیاست‌گذاری‌های این حوزه تکامل یافته است. اگر در دهه پیش اصلی‌ترین و شاید تنها اقدام رسمی در مبارزه با این پدیده، برخورد انتظامی -قضائی بوده است، و بسیاری از اقدامات درمانی نیز محدود به قطع دسترسی به مواد مخدر بوده است، امروزه دیدگاه غالب، رویکرد فرهنگی و کل‌نگر در مبارزه با این پدیده است. امروزه سوءمصرف مواد مخدر در افراد را معلول شرایطی می‌دانند که تا زمان تغییر نمودن آن این مشکل حل نخواهد شد. به عبارت دیگر سوءمصرف مواد مخدر در افراد را ناشی از ناتوانی آن‌ها در مواجهه با مسائل و مشکلات زندگی فرد می‌دانند که تنها در سایه آموزش مهارت‌های اجتماعی می‌توان امیدوار بود که فرد به جای پناه آوردن به مواد مخدر، به منظور فراموش کردن مشکلات خود، به حل این مشکلات بپردازد. دیدگاه مرتبط با آموزش مهارت‌های اجتماعی نیز کاملاً جوابگوی حل مشکلات مرتبط با سوءمصرف مواد مخدر نیست. گسترش مصرف مواد مخدر جدید و صنعتی به‌ویژه در میان بخشی از قشر جوان و زنان

آسیب‌وابستگی و آسیب‌های اجتماعی. اگر آسیب‌های فیزیکی و وابستگی آسیب‌هایی هستند که فرد دچار سوءمصرف مواد مخدر را درگیر می‌کند، آسیب‌های اجتماعی آن متوجه کل اجتماع است. آسیب‌های اجتماعی این پدیده عبارت‌اند از آسیب‌های وارد به خانواده و زندگی اجتماعی و نیز هزینه‌های وارد به سیستم بهداشتی-درمانی، مراقبت‌های اجتماعی و پلیس. بعضی از محققان و سیاست‌گذاران مواد مخدر را مادر بسیاری از جرائم یا دست‌کم عامل بسیار تشدیدکننده جرائم می‌دانند به نحوی که به‌طور مثال در آمریکای دهه ۸۰ و ۹۰ به دلیل گسترش مصرف مواد مخدر به‌ویژه «کراک» و در نتیجه گسترش انفجارگونه بزهکاری بسیاری از سیاست‌گذاران علت بزهکاری را ناشی از مواد مخدر می‌دانستند. و به همین دلیل به‌منظور مقابله کلی با جرائم، حجم زیادی از منابع مالی صرف مبارزه با مواد مخدر شد. اگرچه بعضی تحقیقات بعدی نشان دادند که اولاً این ارتباط علت و معلولی میان مواد مخدر و سایر جرائم چندان اثبات‌شده نیست (گرچه همبستگی مثبت در بعضی از حوزه‌های مشاهده می‌شود و ثانیاً عواملی مثل افزایش تعداد مأموران پلیس مرتبط با آن جرائم، عوامل بسیار مؤثرتری در کنترل این جرائم هستند تا اختصاص بودجه بیشتر برای مبارزه با مواد مخدر. اما با این حال همچنان جرائم مرتبط با مواد مخدر و نیز تأثیرگذاری سوءمصرف مواد مخدر در ارتکاب جرائم دیگر عاملی است که لزوم توجه به این حوزه را برجسته می‌کند. در دهه‌های گذشته، نوع مواد مخدر غالب در جامعه، چگونگی تأمین این مواد توسط سوداگران مرگ، گروه‌های متأثر از این مواد و از همه مهم‌تر سیاست‌های دولت در مواجهه با این پدیده تحولات فراوانی در ایران و نیز سایر نقاط جهان داشته است (احسانی و انعامی، ۱۳۹۰). شکل مواد مخدر از حالت مشتقات طبیعی به ترکیبات صنعتی و کم‌حجم با اثر تخریبی زیاد و نیز گروه اصلی مصرف‌کننده از افراد بزرگ‌سال به جوانان و حتی نوجوانان تغییر کرده است. زنجیره تأمین این مواد نیز از حالت زنجیره‌های کوچک محلی به زنجیره‌های اصلی و بین‌المللی درآمده

که بیشتر به دلیل حاکم شدن دیدگاه‌های لذت‌جویانه و کوتاه نگر است، اتخاذ دیدگاه‌های جدیدتر در مبارزه با این پدیده شوم را طلب می‌کند (احسانی و انعامی، ۱۳۹۰). در این پژوهش با توجه به اهمیت مبارزه با مواد مخدر و اثرات جبران‌ناپذیر آن در جامعه، ابتدا به بیان مقدمه و مسأله‌ی پژوهش پرداخته، سپس مفاهیم و ادبیات نظری پژوهش بیان گردیده، در ادامه خلاصه‌ای از پیشینه پژوهش بیان شده است. پس از آن روش تحقیق بیان گردیده است در آنها به اجرای پژوهش و بیان نتایج و پیشنهادات پرداخته ایم.

پیشینه پژوهش

نامدار و همکاران (۱۳۹۸) پژوهشی انجام دادند که خلاصه آن بدین شرح است: اهداف کشور ایران در سال ۱۴۰۴ تمرکز بر سه هدف اصلی دارد: رشد پایدار، رشد جامع و تبدیل شدن به یک اقتصاددانشی. در ایران، نیروی کار توسط سه روند جمعیت شناختی اصلی در حال شکل‌گیری است: پیر شدن نسلی که با رشد سریع جمعیت در مدت کوتاهی به وجود آمده‌اند؛ زنانه شدن نیروی کار؛ و افزایش تنوع فرهنگی با ورود نیروی کار مهاجر. با توجه به این سه منظر در ادامه به تجمیع و اجماع نظرات خبرگان و حذف و اضافات در این زمینه پرداخته‌اند و درنهایت برای این یافته‌ها ذهنیاتی که از این موارد می‌توان استخراج کرده‌اند سناریوسازی کرده‌اند. در پژوهش آن‌ها از نظرات ۳۲ متخصص در راندهای دلفی استفاده شده است که در ابتدا ۶ نفر از اعضا انتخاب شدند و توسط نمونه‌گیری گلوله برفی نفرات بعدی معرفی شده‌اند و در فرایند پژوهش مشارکت کرده‌اند. رویکرد این مقاله عمدتاً توصیفی و اکتشافی است. درنهایت با توجه به یافته‌های پژوهش دو سناریو ساخته شده است که عبارت‌اند از: در سناریو اول، تعادل کار و زندگی، یک نکته ضروری در زندگی کارکنان است و یک ارتباط نزدیک بین کارکنان و کارفرمایان ایجاد می‌کند. در سناریو دوم، تعادل کار و زندگی برای اکثریت کارکنانی که تلاش می‌کنند شغل خود را حفظ کنند مهم نیست و از این رو تنها

در دسترس کارکنان ممتاز و دارای مزایا است. اسماعیلی زری و نصر اصفهانی (۱۳۹۷) پژوهشی انجام دادند که خلاصه آن بدین شرح است: مطالعه و برنامه‌ریزی برای دستیابی به آینده اقتصادی بهتر جایگاه مهمی در تفکرات سیاست‌گذاران اقتصادی هر کشور از جمله ایران دارد. اما دستیابی به آینده مطلوب و پایدار اقتصادی نیازمند پاسخ به این سؤالات است که گذشته اقتصاد ایران از طریق چه عوامل و سیاست‌هایی تحت تأثیر قرار گرفته است؟ و یا چه عواملی مسیر آینده اقتصاد ایران را تعیین می‌کنند؟ بر این اساس مطالعه روندهای گذشته اقتصاد ایران و شناسایی برخی از عوامل تأثیرگذار بر آینده اقتصادی ایران باهدف نگارش سناریوهای اقتصاد ایران و اثرات امنیتی این سناریوها در افق زمانی ۵ ساله موردتوجه قرار گرفت. به این منظور، از روش سناریو نگاری با رویکرد عدم قطعیت بحرانی استفاده شد. جهت تدوین سناریوهای آینده اقتصاد ایران، نیروهای پیشران دارای عدم قطعیت بحرانی با استفاده از پرسشنامه‌های تکمیل‌شده توسط خبرگان اقتصادی شناسایی شدند. بر این اساس، دو عدم قطعیت تحریم‌های اقتصادی بین‌المللی و قیمت نفت به‌عنوان عدم قطعیت‌های بحرانی اقتصاد ایران انتخاب شدند تا از تلاقی حالت‌های حدی این دو عدم قطعیت چهار فضای سناریویی از آینده اقتصاد ایران ایجاد شود. بر اساس نتایج حاصل از نگارش این سناریوها، اقتصاد ایران در سه سناریو و با شدت و ضعف با کاهش رشد اقتصاد در آینده روبرو خواهد شد و تنها در یک سناریو شرایط رشد و توسعه اقتصادی بدون وجود مانع جدی فراهم می‌شود. از نقطه‌نظر امنیتی نیز در سه سناریو ذکر شده و به تبع تغییرات صورت گرفته در اقتصاد، ایران با مشکلات امنیتی با منبع منطقه‌ای، فرا منطقه‌ای و داخلی روبرو خواهد شد. زالی و پور سهراب (۱۳۹۶) پژوهشی انجام دادند که خلاصه آن بدین شرح است: وی در پژوهشی به توسعه استان گیلان در افق ۱۴۰۴، با رویکرد سناریونویسی می‌پردازد. با توجه به ماهیت پژوهش حاضر و افقی که برای برنامه‌ریزی در نظر

گرفته شده است، روش پژوهش مبتنی بر رویکرد آینده پژوهی است و از تکنیک‌هایی مانند روش دلفی، تحلیل اثرات متقاطع، نرم‌افزار سناریو ویزارد و مدل تحلیلی SWOT جهت تحلیل یافته‌ها بهره گرفته شده است. نتایج نشان می‌دهد که ۱۶ عامل کلیدی در توسعه منطقه‌ای استان گیلان نقش دارد که ۴۸ وضعیت محتمل در آینده برای آن‌ها در نظر گرفته شد و به صورت ماتریس اثرات متقاطع ۴۸×۴۸ طراحی گردید؛ سپس با اخذ نظرات کارشناسان و بر اساس تحلیل‌های نرم‌افزار سناریو ویزارد، ۱۷ سناریو باورکردنی و ۵ سناریو قوی استخراج گردید. بر اساس تحلیل‌های انجام شده بروی سناریوهای قوی، سه سناریو اول شرایط مطلوب و دو سناریو آخر شرایط بحرانی را برای آینده استان نشان می‌دهد. در واقع سناریوی سوم با ۸۷/۵ درصد مطلوبیت، در رتبه اول و سناریو پنجم با ۱۶ فرض بحرانی (۱۰۰ درصد) در رتبه آخر قرار گرفته است. در نهایت بر اساس نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدیدهای ارائه شده برای هریک از سناریوهای قوی و با بهره‌گیری از نتایج مدل تحلیلی SWOT، به ارائه راهبردها و جهت‌گیری‌های کلان جهت تحقق سناریوهای مطلوب توسعه استان مبادرت ورزیده شد. علی پور و قیطاسی (۱۳۹۶) پژوهشی انجام دادند که خلاصه آن بدین شرح است: مطالعه و شناخت گذشته، حال و آینده مبنا و اساس تصمیم‌گیری در سیاست بین‌الملل و اتخاذ استراتژی‌های مناسب است. شناخت آینده، در چارچوب آینده پژوهی و بر اساس روش‌های مختلفی صورت می‌گیرد. هدف این مقاله بررسی بازیگران درگیر در بحران سوریه در سه سطح داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی به منظور تبیین و ترسیم سناریوهای مختلف برای آینده این بحران است. این پژوهش با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، پژوهش‌های علمی و گزارش‌ها مستند در چارچوب آینده پژوهی و با روش سناریونویسی تلاش می‌کند تا آینده‌های مختلف را برای بحران سوریه ترسیم نماید. در پاسخ به این سؤال که با توجه به شرایط گذشته و حال و

بازیگران دخیل متعدد در این بحران، چه آینده‌ای را می‌توان برای بحران سیاسی-امنیتی سوریه پیش‌بینی کرد، مقاله حاضر این فرضیه را مطرح می‌کند که بر پایه آینده پژوهی، سه دسته سناریو شامل سناریوهای مطلوب، محتمل و ممکن را می‌توان برای آینده سوریه ترسیم کرد. بنابراین، در قالب این سه دسته، پنج سناریو، یعنی نابودی داعش و دیگر گروه‌های مخالف حکومت بشار اسد، تداوم جنگ داخلی، تجزیه سوریه، سقوط حکومت بشار اسد و شروع یک جنگ منطقه‌ای پیش‌بینی می‌شود. مطلوب‌ترین سناریو برای آمریکا و متحدان داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی آن، سقوط حکومت بشار اسد است که برای رسیدن به این مهم در مقابل حامیان اصلی بشار اسد (ایران و روسیه) از تمام اهرم‌ها بهره می‌برند. مینو و همکاران (۱۳۹۶) پژوهشی انجام دادند که خلاصه آن بدین شرح است: با توجه به اهمیت استخراج عدم قطعیت‌ها و پیشران‌ها به ویژه در محیط‌های پویا و متلاطم کنونی جهت انجام طیف وسیعی از مطالعات در بستر آینده پژوهی مانند تدوین راهبرد، ارزیابی راهبرد، تدوین سناریو و... طراحی چارچوب فرایندی شناسایی عدم قطعیت‌ها و پیشران‌ها ضروری است. مدیران و تصمیم‌گیران در چنین محیط‌هایی نیازمند روش‌هایی هستند که امکان شناسایی عوامل تأثیرگذار در آینده را در حداقل زمان ممکن و بر اساس نتایج پژوهش‌های موجود فراهم آورد. روش‌های رایج در حوزه شناسایی عدم قطعیت‌ها و پیشران‌ها نیاز مطروحه را برآورده نمی‌نمایند لذا این مقاله به دنبال ارائه چارچوبی فرآیندی جهت شناسایی عدم قطعیت‌ها و پیشران‌ها در حداقل زمان ممکن و با استفاده حداکثری از نتایج مطالعات پیشین می‌باشد. باهدف ارزیابی مدل پیشنهادی در محیط‌های عملیاتی نسبت به به‌کارگیری چارچوب مذکور در حوزه نفت و انرژی اقدام گردید. نتایج حاصله نشانگر کارایی و اثربخشی مدل پیشنهادی جهت شناسایی عدم قطعیت‌ها و پیشران‌های مرتبط می‌باشد.

روش تحقیق

هر یک از دو وضعیت اعلام کنند. در خصوص هر عدم قطعیت، سه پرسش درباره میزان تخصص پاسخ‌دهنده درباره عدم قطعیت، موافقت پاسخ‌دهنده با هر یک از حالت‌های عدم قطعیت و اهمیت عدم قطعیت در رویکردهای پلیس مبارزه با مواد مخدر مورد پرسش قرار خواهد گرفت. برای تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده در این مرحله از روش‌های آماری استفاده خواهد شد. جامعه آماری پژوهش حاضر شامل کلیه مدیران، معاونین، کارشناسان ارشد و کارشناسان پلیس مبارزه با مواد مخدر در استان خراسان رضوی می‌باشند، که در این حوزه تصمیم‌گیرنده یا مشغول به فعالیت بوده و نیز مسئولان ستاد مبارزه با مواد مخدر ریاست جمهوری در استان یادشده حدوداً تعداد ۵۰ نفر می‌باشند. در این پژوهش از ۱۳ نفر از خبرگان به صورت هدفمند نظرخواهی به عمل آمده است.

روندهای شکل‌دهنده به آینده سوء مصرف مواد مخدر و سیاست‌گذاری در حوزه مواد مخدر

تغییرات وسیع در علل و عوامل مصرف مواد مخدر و گروه‌های درگیر با این پدیده از یک سو و به تبع آن تحولات سیاست‌گذاری در این حوزه در دهه‌های گذشته چه در ایران و چه در نقاط مختلف دنیا بیانگر آن است که این حوزه در آینده نیز دستخوش تغییرات و تحولات فراوانی خواهد شد. به علاوه سیاست‌گذاری در حوزه مبارزه با مواد مخدر نیازمند برآوردهای مناسب از روندهای مرتبط با مسئله مواد مخدر است و این موضوع لزوم توجه به تحقیقات آینده‌پژوهی را در این حوزه آشکار می‌سازد. تنها در سایه کسب شناخت نسبی از آینده تحولات این حوزه است که می‌توان امیدوار بود بتوان با طراحی راهبردها و برنامه‌های مناسب زمینه لازم برای مقابله اصولی و مؤثر با این پدیده شوم را در کشور فراهم کرد. مضافاً اینکه تکامل روند سیاست‌گذاری در این حوزه باید به شکلی باشد که به جای توجه به نتایج مثبت مقطعی و ظاهری، تأثیرگذاری واقعی و درازمدت را پدیدآورند. به این منظور و برای شناخت بهتر روندهای

این تحقیق از نظر نوع تحقیق ترکیبی از روش‌های اسنادی و پیمایشی است و از نظر ماهیت بر اساس روش‌های جدید علم آینده‌پژوهی، تحلیلی و اکتشافی است که با استفاده ترکیبی از مدل‌های کیفی و کمی انجام شده است (خاکی ۱۳۹۲). برای جمع‌آوری اطلاعات از روش مطالعات کتابخانه‌ای، پرسشنامه و تکنیک دلفی استفاده خواهد شد و پرسشنامه‌ها صرفاً با نظرسنجی از متخصصین حوزه مبارزه با مواد مخدر که به مسائل ناجا احاطه دارند تکمیل خواهند شد. پیشران‌ها و روندها با مطالعات کتابخانه‌ای و نظرات خبرگان تعیین خواهد شد، عدم قطعیت‌ها از طریق پرسش‌نامه دلفی شناسایی خواهند شد. سپس سناریوها به کمک پیشران‌ها و عدم قطعیت‌هایی که در طول دلفی، استخراج شده‌اند، تکمیل خواهند شد. سناریوها باید فضای عدم قطعیت آینده را پوشش دهند. لازم به ذکر است که سناریوها پایان فرایند سناریو نگاری نیستند، بلکه از آن‌ها در گام‌های بعدی برنامه‌ریزی هم استفاده می‌شود. به طور کلی داده‌های مورد استفاده در تمامی پژوهش‌های علمی، به ۲ دسته عمده تقسیم می‌شوند: داده‌های اولیه: داده‌هایی هستند که از قبل وجود ندارند و باید توسط خود محقق ایجاد شوند. داده‌های ثانویه: داده‌هایی هستند که قبلاً تولید شده‌اند و از طریق منابع مختلف قابل دسترسی می‌باشند. برای گردآوری داده‌های مورد نیاز پژوهش حاضر، هم از روش گردآوری داده‌های اولیه و هم از روش گردآوری داده‌های ثانویه استفاده شده است. در این پژوهش داده‌های اولیه، با استفاده از پرسشنامه و مصاحبه با جامعه آماری پژوهش گردآوری خواهد شد. داده‌های ثانویه نیز، از داده‌ها و اطلاعات موجود در آرشیو گزارش‌های ناجا، اینترنت، کتب، مجلات، سمینارها و ارگان‌های مرتبط با موضوع پژوهش، جمع‌آوری شده است. در پرسش‌نامه دلفی، تعدادی از مهم‌ترین عدم قطعیت‌های مرتبط با موضوع خواهند آمد. علاوه بر این عدم قطعیت‌ها به صورت دوگانه و با توصیف دو وضعیت مختلف ممکن از آینده خواهند آمد. و از خبرگان خواسته خواهد شد تا میزان موافقت خود را درباره

باشد، به‌طور ناخودآگاه حمایت از قوانین سخت‌گیرانه در این حوزه افت می‌کند.	
حرکت آغاز شده در چند سال اخیر که گروه‌های تروریست از تجارت مواد مخدر به‌عنوان ابزار تأمین مالی فعالیت‌های خود بهره می‌گیرند، ابعاد مسئله تجارت مواد مخدر را پیچیده‌تر کرده است.	مواد مخدر به‌عنوان منبع تأمین مای گروه- های تروریست
حرکت به سمت جهانی‌شدن اقتصاد، ناخودآگاه سیاست‌های کنترل شدید در مرزها را خنثی می‌کند و این موضوع می‌تواند سبب کاهش موانع در مسیر تجارت مواد مخدر باشد.	جهانی‌شدن اقتصاد
آمارها خبر از وجود همبستگی میان مصرف مواد مخدر و ارتکاب جرائم مختلف دارد. هر قدر وضعیت ارتکاب این جرائم در جامعه وخیم‌تر باشد، حمایت از سیاست‌های سخت‌گیرانه در حوزه مواد مخدر بیشتر خواهد بود.	تأثیر مصرف مواد مخدر بر ارتکاب جرائم خشن

جدول ۳: پیش‌فرض‌های مرتبط با موضوع مواد مخدر و سیاست‌گذاری در این حوزه که احتمال تغییر آن‌ها وجود دارد.

عنوان پیش-فرض‌ها	شرح
نوع مواد مخدر اصلی مصرفی در جامعه	هم‌اکنون هروئین، حشیش و کوکائین اصلی‌ترین مواد مخدر غیرقانونی در کشورهای جهان و عامل اصلی بسیاری از مرگ‌ها و جرائم ناشی از مصرف مواد مخدر هستند. متأسفانه در بین زنان نیز شیوع زیادی پیدا کرده و زنان نیز از این بلای خانمان‌سوز در امن نبوده‌اند و به‌طور روزافزون گرفتار این بلا می‌شوند. این مواد مخدر به‌سرعت در حال جایگزینی با ترکیبات اکستازی و ترکیبات صنعتی و مصنوعی و از جمله کراک هستند و این روند جانشینی با ورود مواد جدید دیگر می‌تواند مجدداً اتفاق بیفتد.
تشابه در سیاست‌ها در برخورد با انواع مواد مخدر	سیاست‌های یکسان در خصوص انواع مواد مخدر در شرف تغییر است. مصرف دارویی بعضی مواد مخدر یکی از این سیاست‌های در حال تغییر است. به‌عبارت‌دیگر به‌جای سیاست قدیمی ممنوع کردن هرگونه مصرف مواد مخدر، استننا قائل شدن و امکان مصرف درمانی بعضی از این مواد (در قالب ترکیبات دارویی) در حال پذیرش است.
حمایت کم از درمان سوء مصرف مواد مخدر	حمایت کم از درمان مواد مخدر در شرف تغییر است. یکی از دیدگاه‌های غالب در جامعه این است که آسانی درمان و حمایت از آن ناخودآگاه سبب کاهش موانع مصرف مواد مخدر می‌شود. بهبود و افزایش اثربخشی شیوه‌های درمانی که هم‌اکنون قابل مشاهده است، سبب رفع نگرانی‌ها و افزایش حمایت‌ها خواهد شد.
کاهش حمایت سیاست‌مداران از قوانین سخت‌گیرانه	حمایت سیاست‌مداران از قوانین سخت‌گیرانه در حوزه مواد مخدر در حال کاهش است. یکی از دلایل این موضوع گسترش استفاده درمانی از مواد مخدر است.

جدول ۴: شگفتی‌سازهای مرتبط با موضوع مواد مخدر و سیاست‌گذاری در این

عنوان شگفتی‌سازی‌ها	شرح
	حوزه در آینده

شکل‌دهنده به آینده پدیده سوء مصرف مواد مخدر و سیاست‌گذاری‌های مرتبط با آن لازم است به‌اختصار به معرفی و توضیح این روندها پرداخت. معرفی این روندهای مهم و تأثیرگذار کمک می‌کند تا تصویر مناسبی از آینده این حوزه مشخص شود. یکی از گسترده‌ترین مطالعات انجام‌شده در این خصوص مربوط به مؤسسه رند^۱ است. در سال ۲۰۰۳ مؤسسه رند، که از شناخته‌شده‌ترین سازمان‌های فعال در حوزه تحقیقات سیاست‌گذاری است، گزارشی را در خصوص آینده‌پژوهی موضوع روندهای شکل‌دهنده به سوء مصرف مواد مخدر در آینده و نیز سیاست‌گذاری در این حوزه منتشر کرد. این گزارش اگرچه برای استفاده نهاد‌های سیاست‌گذاری کشور امریکا تهیه شده است اما بسیاری از روندهای معرفی شده در آن حالت جهانی دارد و برای کشور ما نیز قابل استفاده است. در این گزارش عوامل تعیین‌کننده آینده این حوزه به پیش‌ران‌ها، پیش‌فرض‌ها و شگفتی‌سازی‌ها تقسیم‌بندی شده است. عمده مطالب این گزارش را می‌توان به شکل جدول ۲ جمع‌بندی کرد: در ادامه در جدول ۳ پیش‌فرض‌ها و در جدول ۴ شگفتی‌های مرتبط با این زمینه بیان شده است.

جدول ۲: پیش‌ران‌های مرتبط با موضوع مواد مخدر و سیاست‌گذاری در این حوزه

عنوان پیش‌ران‌ها	شرح
اصول اخلاقی	طی ۴۰ سال گذشته در اکثر نقاط جهان از اصول مطلق و دینی / مبتنی بر دین به اصول فردگرایانه و نسبی حرکت شده است اینکه اخلاقیات در یک جامعه بر چه پایه‌ای قرار خواهد داشت نقش تعیین‌کننده در مصرف مواد مخدر خواهد داشت.
روندهای مربوط به مصرف مواد مجاز	هر قدر مصرف مواد مجاز (مانند تنباکو یا سیگار) بیشتر باشد، احتمال مصرف مواد غیرمجاز نیز بالا می‌رود.
تأثیر گروه‌های ذی‌نفع	میزان نفوذ گروه‌های ذی‌نفع در تغییر قوانین مربوط به مصرف مواد مخدر حائز اهمیت است. به‌طور مثال آزاد شدن مصرف درمانی بعضی از مواد مخدر یا به‌طور کلی آزاد شدن مصرف مواد مخدر آن‌چنان‌که در بعضی کشورهای اروپایی اتفاق افتاده است می‌تواند گسترش بیشتری یافته و تبعاتی برای سایر کشورها نیز داشته باشد.
تجربه مصرف مواد مخدر	تجارب موجود در سایر کشورها نشان می‌دهد هر قدر تجربه مصرف مواد مخدر در بین افراد تأثیرگذار بر قانون‌گذاری بیشتر

^۱ RAND

پیش مشخص هستند و بعضی با عدم قطعیت همراه اند. برای مثال می توان با احتمال بالایی پیش بینی کرد که تعداد افراد باسواد در آینده افزایش می یابد اما درباره وضعیت تحصیل کنندگان برای مثال رشته مهندسی صنایع نمی توان وضعیت معینی را پیش بینی کرد. بنابراین می توان حالت های دوگانه ای را در دو سر یک طیف در نظر گرفت که هر یک از این دو حالت طرفداران و دلایل توجیه کننده خود را دارند. در این تحقیق ابتدا در جلسه پنل خبرگان و بر مبنای نظر خبرگان در پنل، به شناسایی عدم قطعیت ها پرداخته شد: عدم قطعیت ها عبارت اند از:

۱. افزایش یا کاهش جمعیت جوان در آینده
۲. رشد تولید مواد مخدر صنعتی در داخل کشور
۳. افزایش نابرابری و رشد شکاف اقتصادی یا برقراری عدالت اقتصادی
۴. افزایش یا کاهش رشد شهرنشینی و رشد کلان شهرها
۵. گسترش زندگی مجازی مردم جامعه در مقابل رشد ناچیز یا کنار گذاشتن فضای مجازی
۶. پایین آمدن نرخ ازدواج و رواج زندگی های مجردی و ازدواج سفید
۷. کاهش قوانین سخت گیرانه در مقابله با مواد مخدر

توسعه در علم عصب شناسی	طی دهه های گذشته علم عصب شناسی پیشرفت های فراوانی کرده است و می توان انتظار داشت که در سال های آینده یک داروی درمانی بسیار مؤثر برای حل مشکل سوء مصرف مواد مخدر در افراد یافت شود.
رویدادهایی که برای افراد شناخته شده می- تواند اتفاق بیافتد یا به وسیله آن ها انجام شود.	تجارب موجود سایر کشورها نشان می دهد که در اثر حوادث ناگواری که برای افراد شناخته شده در جامعه اتفاق می افتد واکنش های عمومی زیادی را به دنبال دارد. به طور مثال مرگ یکی از خوانندگان آمریکایی در اثر سوء مصرف مواد مخدری که جامعه تصور می کرد کم خطر است. در خلال دهه ۸۰ سبب شد که جامعه امریکا دیگر کوکائین را یک ماده کم خطر نداند. قتل بانوی روزنامه نگار ایرلندی توسط مافیای مواد مخدر سبب واکنش بسیار شدید مردم دوبلین، شروع راهپیمایی های خیابانی علیه سران مافیا، اخراج آن ها از شهر توسط مردم و در نهایت تصویب قانون ضبط اموال قاچاقچیان مواد مخدر توسط دولت این کشور بود که سبب شد میزان مصرف مواد مخدر در شهر دوبلین به صورت شگفت انگیزی به سرعت کاهش یابد. این تجارب نشان می دهد که ورود افراد شناخته شده و معروف به موضوع مبارزه با مواد مخدر چه اتفاقی باشد و چه خودخواسته می تواند تأثیرات زیادی بر جامعه گذارد.
خطر فراگیر شدن داروهای افزایش عملکرد که بعداً تبدیل به نوعی ماده مخدر جدید شود.	بعضی از مواد مخدر جدید ابتدا به عنوان داروهای مجاز یا اثربخشی قابل قبول به کار گرفته شدند و تنها پس از آثار منفی و / یا وابسته کننده شدید آن ها بود که غیرقانونی شدند. این موضوع می تواند برای داروهای آینده که مثلاً برای افزایش حافظه، کاهش وزن، از بین بردن افسردگی، افزایش طول قد ابداع خواهد شد اتفاق بیافتد.
پیشرفت فناوری در حوزه آزمایش اعتیاد	می توان انتظار داشت که در آینده نزدیک به جای آزمایش های فعلی تشخیص اعتیاد، به طور مثال از یک آشکارساز که تنها برای چند دقیقه بر روی پوست نصب می شود استفاده شود. این نوع فناوری ها می تواند سیاست های تنبیهی، قضایی را تبدیل به سیاست های مراقبتی توسط والدین، کارفرما، مربیان و سایر ناظران نماید.

شناسایی عدم قطعیت ها

پژوهش حاضر درصدد است تا به این پرسش اساسی پاسخ دهد که سناریوهای متصور پیش روی پلیس مبارزه با مواد مخدر کدام اند؟ در کنار این سؤال اصلی و برای استخراج سناریوهای لازم است تا به این سؤال که عدم قطعیت های اساسی در رویکردهای پلیس مبارزه با مواد مخدر چیست؟ نیز پاسخ دهیم. سناریوها در مکاتب مختلف به صورت های گوناگون تهیه می شوند اما در معروف ترین مدل سناریونویسی که با نام سناریوهای دو در دو (۲×۲) شناخته می شود، هر سناریو از تقاطع دو پیشران دارای عدم قطعیت شکل می گیرد و به همین دلیل لازم است تا ابتدا فهرستی از پیشران ها شناسایی شود. بعضی از نیروهای پیشران از

شناسایی عدم قطعیت های کلیدی

در واقع انتخاب پیشران های سازنده سناریوها بر اساس دو معیار است: نخست درجه عدم قطعیت. نکته اصلی، شناسایی دو یا سه عاملی است که از بقیه غیرقطعی تر باشند. دومین شاخص عبارت از درجه اهمیت موضوع شناسایی شده است. برای سنجش عدم قطعیت از شاخص اجماع استفاده شده است. برای اجماع دو معنا قابل تصور است:

۱. اجماع به معنای وحدت نظرات: در این معنا شاخصی که مورد توجه قرار می گیرد، واریانس نظرات خبرگان است.

در این مرحله پرسش‌نامه‌ای تهیه و بین نمونه ۱۳ نفر از خبرگان ستاد مبارزه با مواد مخدر در استان خراسان رضوی توزیع شد.

عدم قطعیت ۱: افزایش یا کاهش جمعیت جوان در آینده

- وضعیت ۱: جمعیت جوان کشور در آینده افزایش پیدا خواهد کرد.
- وضعیت ۲: جمعیت جوان کشور در آینده افزایش پیدا نخواهد کرد.

عدم قطعیت شماره ۲: رشد تولید مواد مخدر صنعتی در داخل کشور

- وضعیت ۱: تولید مواد مخدر صنعتی در کشور رشد چشمگیری خواهد داشت.
- وضعیت ۲: تولید مواد مخدر صنعتی در کشور رشد زیادی نخواهد داشت.

عدم قطعیت شماره ۳: افزایش نابرابری و رشد شکاف اقتصادی یا برقراری عدالت اقتصادی

- وضعیت ۱: شکاف بین غنی و فقیر در کشور بیشتر و بیشتر خواهد شد.
- وضعیت ۲: جامعه به سمت عدالت اقتصادی پیش خواهد رفت.

عدم قطعیت شماره ۴: افزایش یا کاهش رشد شهرنشینی و رشد کلان‌شهرها

- وضعیت ۱: شهرنشینی رشد خواهد کرد و جمعیت کشور در کلان‌شهرها متمرکز خواهد شد.
- وضعیت ۲: شهرنشینی رشد نخواهد کرد و جمعیت کشور در شهرها و روستاها پخش خواهند شد.

عدم قطعیت شماره ۵: گسترش زندگی مجازی مردم جامعه در مقابل رشد ناچیز یا کنار گذاشتن فضای مجازی

۲. اجماع به معنای برآیند نظرات: در این معنا شاخصی که مورد توجه قرار می‌گیرد، میانگین نظرات خبرگان است (غفاری قدیر و همکاران، ۱۳۹۲).

در تحقیق حاضر، اجماع به معنای اخیر مدنظر است؛ لذا در محاسبه شاخص اجماع از مفهوم بنیادین میانگین استفاده شده است. پس از شناسایی پیشران‌ها پرسش‌نامه‌ای از آن‌ها تهیه شد. در پرسشنامه، عدم قطعیت‌های مرتبط با موضوع آمده است. علاوه بر این، عدم قطعیت‌ها به صورت دوگانه و با توصیف دو وضعیت مختلف ممکن از آینده آمده است. از کارشناسان خواسته شد تا میزان موافقت خود را درباره هر یک از دو وضعیت اعلام کنند. در خصوص هر عدم قطعیت، سه پرسش درباره ((میزان تخصص پاسخ‌دهنده درباره عدم قطعیت))، ((موافقت پاسخ‌دهنده با هریک از حالت‌های عدم قطعیت)) و ((اهمیت عدم قطعیت در سیاست‌گذاری)) به صورت زیر مورد پرسش قرار گرفت: در خصوص پاسخ‌دهی به مسئله تا چه حد خود را خبره می‌دانید؟ (الف) زیاد، (ب) متوسط، (پ) کم، (ت) هیچ؛ صرف نظر از دلایل ذکر شده، با کدام یک از دو حالت موافق هستید؟ (الف) شدیداً باحالت اول موافقم، (ب) تا حدی باحالت اول موافقم، (پ) شدیداً باحالت دوم موافقم، (ت) تا حدی باحالت دوم موافقم، (ث) هر دو حالت را یکسان می‌دانم (ممتنع، ج) نمی‌دانم؛ انتخاب یکی از دو حالت فوق برای سیاست‌گذاری در این حوزه تا چه میزانی اهمیت دارد؟ ((الف) زیاد، (ب) متوسط، (پ) کم، (ت) هیچ).

برای هر عدم قطعیت بر اساس سه پرسش مطرح شده، سه شاخص تخصص، اجماع و اهمیت نیز محاسبه گردید:

شاخص تخصص -	(تعداد پاسخ‌ها به گزینه الف) - (تعداد پاسخ‌ها به گزینه ب) - (تعداد پاسخ‌ها به گزینه پ) - (تعداد پاسخ‌ها به گزینه ت) - (تعداد کل پاسخ‌ها به گزینه‌های الف، ب، پ، ت)
-------------	--

شاخص اجماع -	(تعداد پاسخ‌ها به گزینه الف) - (تعداد پاسخ‌ها به گزینه ب) - (تعداد پاسخ‌ها به گزینه پ) - (تعداد پاسخ‌ها به گزینه ت) - (تعداد کل پاسخ‌ها به گزینه‌های الف، ب، پ، ت)
--------------	--

شاخص اهمیت -	(تعداد پاسخ‌ها به گزینه الف) - (تعداد پاسخ‌ها به گزینه ب) - (تعداد پاسخ‌ها به گزینه پ) - (تعداد پاسخ‌ها به گزینه ت) - (تعداد کل پاسخ‌ها به گزینه‌های الف، ب، پ، ت)
--------------	--

جدول ۶: شاخص تخصص و اهمیت عدم قطعیت‌ها

شاخص تخصص	موانع کم‌بهره	موانع کم‌بهره	موانع کم‌بهره	موانع کم‌بهره	موانع کم‌بهره	شاخص تخصص
عدم قطعیت ۱	تخصص	۲۷٪	۶۸٪	۵٪	۰٪	۶۲/۵۰
اهمیت	۷۳٪	۲۲٪	۵٪	۰٪	۸۵/۲۳	
عدم قطعیت ۲	تخصص	۳۶٪	۵۵٪	۹٪	۰٪	۶۵/۹۱
اهمیت	۷۷٪	۹٪	۹٪	۵٪	۸۴/۰۹	
عدم قطعیت ۳	تخصص	۲۷٪	۶۸٪	۵٪	۰٪	۶۲/۵۰
اهمیت	۵۶٪	۱۹٪	۱۳٪	۱۲٪	۹۲/۰۵	
عدم قطعیت ۴	تخصص	۴۱٪	۴۵٪	۹٪	۵٪	۶۵/۹۱
اهمیت	۷۷٪	۲۳٪	۰٪	۰٪	۸۸/۶۴	
عدم قطعیت ۵	تخصص	۲۷٪	۷۳٪	۰٪	۰٪	۶۳/۶۴
اهمیت	۵۵٪	۲۲٪	۱۸٪	۵٪	۷۰/۷۵	
عدم قطعیت ۶	تخصص	۳۲٪	۶۳٪	۵٪	۰٪	۶۴/۷۷
اهمیت	۵۹٪	۲۷٪	۹٪	۵٪	۷۵/۰۰	
عدم قطعیت ۷	تخصص	۴۱٪	۵۴٪	۵٪	۰٪	۶۹/۳۲
اهمیت	۵۴٪	۳۶٪	۵٪	۵٪	۷۳/۸۶	

جمع‌بندی نتایج حاصل از بررسی عدم قطعیت‌ها

دو معیار برای انتخاب عدم قطعیت‌های اساسی مورد توجه قرار می‌گیرد. معیار اول شاخص اجماع است که هر چه به صفر نزدیک‌تر باشد یک عدم قطعیت اساسی تلقی می‌شود. بر این اساس ۴ عدم قطعیت (۲، ۳، ۵ و ۷) وجود دارند. که بر اساس این معیار اساسی تلقی می‌شوند. معیار دوم برای انتخاب عدم قطعیت‌های اساسی، شاخص اهمیت است که هر چه شاخص اهمیت عدم قطعیتی از میانگین شاخص اهمیت عدم قطعیت‌ها بالاتر باشد یک عدم قطعیت اساسی به شمار می‌رود. بر این اساس عدم قطعیت‌های (۱، ۲، ۳ و ۴) به‌عنوان شاخص‌های اساسی به لحاظ اهمیت به شمار می‌آیند. با ترکیب این دو معیار و استخراج اشتراک آن‌ها (یعنی مواردی که شاخص اجماع پایین و شاخص اهمیت بالایی نسبت به سایر شاخص‌های دارند) عدم قطعیت‌های ۲ و ۳ به‌عنوان عدم قطعیت‌های اساسی در زمینه مبارزه با مواد مخدر شناخته شده‌اند.

سناریونویسی

در این بخش سناریوها به کمک پیشران‌ها که در طول دلفی، استخراج شده‌اند، تکمیل خواهد شد. سناریوها باید فضای

• وضعیت ۱: فضای مجازی در همه عرصه‌های زندگی مردم رشد چشم‌گیری خواهد داشت و این باعث آشنایی بیشتر جوانان با مواد مخدر می‌شود.

• وضعیت ۲: فضای مجازی از زندگی مردم کنار گذاشته خواهد شد یا رشد ناچیزی خواهد داشت.

عدم قطعیت شماره ۶: پایین آمدن نرخ ازدواج و رواج زندگی‌های مجردی و ازدواج سفید

• وضعیت ۱: فردگرایی و زندگی مجردی در آینده رو به رشد خواهد بود.

• وضعیت ۲: فردگرایی و زندگی مجردی رشد چندانی نخواهد داشت و تشکیل خانواده هنوز یک پدیده فراگیر خواهد بود.

عدم قطعیت شماره ۷: کاهش قوانین سخت‌گیرانه در

مقابله با مواد مخدر

• وضعیت ۱: حمایت سیاست‌گذاران از قوانین سخت‌گیرانه مبارزه با مواد مخدر کاهش خواهد یافت.

• وضعیت ۲: حمایت سیاست‌گذاران از قوانین سخت‌گیرانه مبارزه با مواد مخدر کاهش نخواهد یافت.

میزان توافق خبرگان در هر یک از دو حالت با سنجش موسوم به شاخص اجماع اندازه‌گیری شد. این نتایج در جدول ۵ نشان داده شده است.

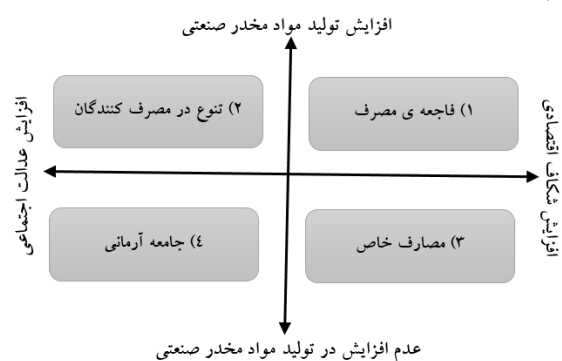
جدول ۵: شاخص اجماع عدم قطعیت‌ها

شاخص اجماع	موانع کم‌بهره	موانع کم‌بهره	موانع کم‌بهره	موانع کم‌بهره	موانع کم‌بهره	موانع کم‌بهره
عدم قطعیت ۱	۹٪	۵۸٪	۵٪	۰٪	۲۳٪	۰٪
عدم قطعیت ۲	۹٪	۴۱٪	۵٪	۲۳٪	۲۲٪	۰٪
عدم قطعیت ۳	۴۱٪	۱۴٪	۵٪	۹٪	۳۱٪	۰٪
عدم قطعیت ۴	۲۷٪	۵۴٪	۵٪	۹٪	۵٪	۰٪
عدم قطعیت ۵	۱۸٪	۴۵٪	۰٪	۰٪	۳۲٪	۰٪
عدم قطعیت ۶	۱۷٪	۵۵٪	۵٪	۹٪	۱۴٪	۰٪
عدم قطعیت ۷	۱۸٪	۳۲٪	۵٪	۵٪	۴۱٪	۰٪

شاخص تخصص و اهمیت این عدم قطعیت در جدول ۶ بیان گردید.

زیاد و نیز گروه اصلی مصرف‌کننده از افراد بزرگسال به جوانان و حتی نوجوانان تغییر کرده است. زنجیره تأمین این مواد نیز از حالت زنجیره‌های کوچک محلی به زنجیره‌های اصلی و بین‌المللی درآمده است و گزارش‌های غیررسمی از دخالت بعضی دولت‌ها و سرویس‌های اطلاعاتی این کشورها در این زنجیره‌ها حکایت دارد و کشورهای متخاصم مرتب اتهام حمایت از تجارب مواد مخدر را به طرف مقابل وارد می‌کنند. در این سناریو که به‌نوعی می‌توان آن را سناریو فاجعه نامید، علاوه بر آنکه مواد مخدر صنعتی تولید بیشتری نسبت به زمان کنونی خواهند داشت، وضعیت اقتصادی جامعه بدتر و شکاف رفاهی میان سطوح بالا و پایین جامعه بیشتر خواهد شد. این شکاف به دلیل فقر و بیکاری بر تعداد مصرف‌کنندگان مواد مخدر می‌افزاید و از آنجاکه قیمت مواد مخدر صنعتی به دلیل بیشتر شدن تولید، به نسبت پایین‌تر خواهد رفت، مواد مخدر جامعه و بخصوص جوانان را احاطه خواهد کرد. (۲) **تنوع مصرف:** در این سناریو نیروی انتظامی با بهبود اوضاع اقتصادی جامعه و کم شدن فقر در کنار تولید بیشتر مواد مخدر صنعتی با پدیده تنوع مصرف روبرو خواهد شد. بدین ترتیب تولیدکنندگان مواد مخدر به‌منظور جواب‌گویی به نیازهایی کسانی که به‌تازگی از نظر اقتصادی به رفاه نسبی دست پیدا کرده‌اند، تنوع خود را بیشتر خواهند کرد تا بتوانند نیازهای متنوع افرادی که به‌تازگی از نظر اقتصادی نیز وضعیت بهتری نسبت به گذشته پیدا کرده‌اند را پوشش دهند. (۳) **مصارف خاص:** در این سناریو شکاف اقتصادی بیشتر و وضعیت اقتصادی جامعه بدتر خواهد شد، اما از طرفی تنوع و افزایشی در تولید مواد مخدر صنعتی نخواهد بود. بدین لحاظ با بیشتر شدن مصرف به دلیل افزایش فقر، مواد مخدر سنتی مانند تریاک، مصرف بیشتری پیدا خواهند کرد. در این حالت بازار این‌گونه مواد مخدر رونق خواهد گرفت. و برای کنترل آن باید کنترل بیشتری در مرزهای شرقی کشور اعمال شود. (۴) **جامعه‌ی آرمانی:** در این سناریو ضمن بهبود وضعیت اقتصادی و

عدم قطعیت مسئله را پوشش دهند. این سناریوها در جلسه دوم پنل خبرگان به دست آمد.

نمودار ۱: سناریوهای مستخرج از پنل خبرگان

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج تحقیق حاضر نشان داد که ستاد مبارزه با مواد مخدر با ۷ عدم قطعیت مواجه است. این ۷ عدم قطعیت عبارت بودند از:

- [۱] افزایش یا کاهش جمعیت جوان در آینده
- [۲] رشد تولید مواد مخدر صنعتی در داخل کشور
- [۳] افزایش نابرابری و رشد شکاف اقتصادی یا برقراری عدالت اقتصادی
- [۴] افزایش یا کاهش رشد شهرنشینی و رشد کلان‌شهرها
- [۵] گسترش زندگی مجازی مردم جامعه در مقابل رشد ناچیز یا کنار گذاشتن فضای مجازی
- [۶] پایین آمدن نرخ ازدواج و رواج زندگی‌های مجردی و ازدواج سفید
- [۷] کاهش قوانین سخت‌گیرانه در مقابله با مواد مخدر

از این میان دو عدم قطعیت شماره ۲ و ۳ به‌عنوان عدم قطعیت‌های کلیدی انتخاب شدند. به‌منظور سناریونویسی از این دو عدم قطعیت استفاده شد. و به‌طور کل ۴ سناریو استخراج گردید. این چهار سناریو عبارت بودند از: (۱) **فاجعه‌ی مصرف:** یکی از بیشترین دلایل رو آوردن به اعتیاد فقر و بیکاری است. از طرفی شکل مواد مخدر از حالت مشتقات طبیعی به ترکیبات صنعتی و کم‌حجم با اثر تخریبی

مالی فعالیت‌های خود بهره می‌گیرند، ابعاد مسئله تجارت مواد مخدر را پیچیده‌تر کرده است. بدین لحاظ باید در برنامه‌ریزی‌های مربوط به مبارزه با مواد مخدر، به مبارزه با تروریسم نیز پرداخته شود.

همچنین برای محققین در آینده پیشنهادهای زیر در بیان می‌گردد:

۱. استفاده از روش تحلیل اثرات متقابل در ترکیب با سناریونویسی
۲. استفاده از روش‌های رتبه‌بندی مانند تاپسیس و یا دیمتل در رتبه‌بندی سناریوها
۳. بررسی نقش تروریسم در بازار مواد مخدر

معیشتی مردم، تولید مواد مخدر صنعتی افزایشی نخواهد داشت. با این تفاسیر بهترین سناریو یا سناریو ایده‌ال، این سناریو است.

پیشنهاد‌های پژوهش

عصاره هر پژوهش و ماحصل پژوهش پیشنهاد‌های کاربردی و چراغ هدایت محقق در آینده پیشنهاد‌های اتی پژوهش است. در پژوهش حاضر با توجه به تجربه و یافته‌های محقق پیشنهاد‌هایی در ادامه بیان می‌شود.

۱. با توجه به اینکه عدم قطعیت رشد تولید مواد مخدر صنعتی در داخل کشور به عنوان مهمترین عدم قطعیت شناسایی گردیده لذا توصیه می‌شود در راستای کاهش تولید مواد مخدر صنعتی در داخل کشور گام برداشته و عوامل تاثیر گذار در این راستا مورد بررسی قرار گیرند.
۲. افزایش نابرابری و رشد شکاف اقتصادی یا برقراری عدالت اقتصادی از دومین عدم قطعیت تاثیر گذار در پژوهش حاضر است. در این راستا اهتمام به رونق اقتصادی، برقراری عدالت اقتصادی و کاهش شکاف طبقاتی با برنامه ریزی‌های دقیق و سرمایه گذاری‌های لازم، توجه شود.

۳. مصرف مواد مخدر مخصوصا مواد مخدر صنعتی به سنین نوجوانی گرایش پیدا کرده است. لذا فرهنگ سازی و آگاه سازی خانواده ها، توجه به بنیان اقتصادی خانواده‌ها و .. مهم ترین گام در راستای مبارزه با این مقوله است.

۴. در دوره ی کنونی مواد مخدر متعددی در حال ساخت و عرضه به بازار هستند. بسیاری از افراد در وحله ی اول مصرف از مضرات و اسیب های شدید مواد های صنعتی مطلع نبوده و آگاه سازی عموم مردم از طریق رسانه ها نقش مهمی در کاهش مصرف مواد مخدر در جامعه دارد.

۵. حرکت آغاز شده در چند سال اخیر که گروه‌های تروریست از تجارت مواد مخدر به‌عنوان ابزار تأمین

منابع

- خارجی ایران و عربستان مبتنی بر تحولات منطقه عربی، نشریه مطالعات سیاسی جهان اسلام، ۵(۱۷).
۹. زالی، نادر، پور سهراب، آناهید، (۱۳۹۶). آینده‌نگاری توسعه منطقه‌ای با رویکرد تلفیقی سناریونویسی و مدل تحلیلی **SWOT** مطالعه موردی: استان گیلان، فصلنامه مدرس علوم انسانی (برنامه‌ریزی و آمایش فضا)، ۲۱(۳)، ۱۸۹-۲۲۰
۱۰. زالی، نادر (۱۳۹۰)، آینده‌نگاری راهبردی و سیاستگذاری منطقه‌ای با رویکرد سناریونویسی، فصلنامه مطالعات راهبردی، ۴(مسلول ۵۴)، ۵۴-۳۳.
۱۱. شوارتز، پیتر (۱۳۹۰)، هنر دورنگری: برنامه‌ریزی برای آینده در دنیایی با عدم قطعیت (ترجمه عزیز علیزاده)، تهران: مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
۱۲. علی‌احمدی، علی‌رضا، قاضی نوری، سید سیروس (۱۳۸۲)، آینده‌نگاری تکنولوژی و کاربرد آن در سیاست‌گذاری و مدیریت تکنولوژی، نشریه مدیریت فردا، تابستان ۱۳۸۲، شماره ۲، ۱۲-۵
۱۳. علیزاده، عزیز، وحیدی مطلق، وحید، ناظمی، امیر (۱۳۸۹)، سناریو نگاری یا برنامه‌ریزی بر پایه سناریوها، تهران: موسسه مطالعات بین‌المللی انرژی.
۱۴. علی پور، جواد، قیطاسی، سجاد، (۱۳۹۶). آینده‌پژوهی بحران سیاسی- امنیتی سوریه بر پایه سناریونویسی، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، ۷(۴)، ۲۳۳-۲۶۳.
۱۵. غفاری قدیر، جلال؛ روشندل اربطانی، طاهر؛ ضیائی، محمدصادق (۱۳۹۲)، تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی، دوره ۱۹، شماره ۳، صص ۲۹۵ تا ۳۲۸.
۱. اسماعیلی رزی، حسین، نصر اصفهانی، علیرضا (۱۳۹۷)، بررسی سناریوهای آینده اقتصاد ایران و اثرات امنیتی آن: رویکرد عدم قطعیت بحرانی، نشریه آینده‌پژوهی مدیریت، ۲۹(۲)، ۸۷-۱۰۶
۲. احسانی، بهمن، انعامی، علی، (۱۳۹۱). دیده‌بانی آینده مواد مخدر و روان‌گردان و جایگاه پلیس زن ایران در مواجهه با روندهای تأثیرگذار بر آن، نشریه پلیس زن، ۵(۱۴)، ۱۰۳.
۳. بلالی، مجید (۱۳۹۱)، شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر آینده سازمان صداوسیما به روش تحلیل تأثیر متقابل روندها، فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی، سال نوزدهم، شماره ۳، صص ۹-۳۷.
۴. پورمحمدی، محمدرضا، حسین زاده دلیر، کریم، رسول، قربانی، زالی، نادر (۱۳۸۹)، مهندسی مجدد فرآیند برنامه‌ریزی با تأکید بر کاربرد آینده‌نگاری، نشریه جغرافیا و توسعه، سال هشتم، شماره ۲۰، ۵۸-۳۷.
۵. ترابی، یوسف، پاینده، علی، حاجی‌زاده، محسن (۱۳۸۷)، عملکرد پلیس در اجرای طرح ارتقای امنیت اجتماعی با رویکرد مواد مخدر از دیدگاه مردم یزد، فصلنامه مطالعات مدیریت انتظامی، سال سوم، شماره اول: ۶۵-۵۳.
۶. حاجیانی، ابراهیم، قصاب، محمود، (۱۳۹۲). آینده و سناریو نگاری؛ طبقه بندی روش‌ها و دسته‌بندی سناریوها، فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۲(۸)، ۳۳
۷. خاکی، غلامرضا (۱۳۹۲)، روش تحقیق با رویکردی به پایان نامه نویسی، تهران: نشر بازتاب
۸. رستمی، محسن، فرجی راد، عبدالرضا، سرور، رحیم (۱۳۹۵). سناریوهای محتمل در آینده‌پژوهی روابط

۱۶. گوهری فر. مصطفی، آذر. عادل، مشبکی. اصغر (۱۳۹۴). آینده پژوهی: ارائه تصویر آینده سازمان با استفاده از رویکرد برنامه ریزی سناریو (مورد مطالعه: مرکز آمار ایران)، فصلنامه علوم مدیریت ایران، ۱۰(۳۸).
۱۷. مظفری، علی (۱۳۸۸)، آینده پژوهی بستر عبور از مرزهای دانش، فصلنامه نظم و امنیت انتظامی، سال دوم، شماره ۴، ۲۵-۴۷.
۱۸. مؤمنی. فرشاد، نایب. سعید (۱۳۹۳). تبیین آینده اقتصاد ایران: تطبیق چهارچوب نظری نهادگرایی جدید با الگوی مبتنی بر سناریو، دو فصلنامه اقتصاد تطبیقی، ۱(۱)، ۱۶۱-۱۹۵.
۱۹. مینو. فرزین، شاوردی. تهمینه، چاوشی. سید کاظم (۱۳۹۶)، ارزیابی چارچوب فرآیندی شناسایی عدم قطعیت‌ها و پیشران‌ها (مورد مطالعه: نفت و انرژی)، نشریه آینده پژوهی مدیریت، ۲۸(۳)، ۵۵-۶۹.
۲۰. نامدار جویمی. احسان، روشن. سید علیقلی، یعقوبی. نور محمد (۱۳۹۸). آینده‌نگاری زندگی کاری و ارتباط کار و زندگی با رویکرد دلفی، نشریه راهبرد توسعه، ۵۷، ۲۰۵-۲۲۳.
۲۱. ناظمی، امیر. (۱۳۸۶)، آینده‌نگاری منطقه‌ای به مثابه آمایش سرزمین، اندیشکده آتی نگار.
۲۲. ناظمی، امیر. قدیری، روح اله. (۱۳۸۵)، آینده‌نگاری از مفهوم تا اجرا، مرکز صنایع نوین، وزارت صنایع و معادن، تهران
23. Bell, Wendell (2003, Paperback edition) *Foundations of Futures Studies I: History, Purposes, Knowledge*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1997
24. Cook, Carly N. Inayatullah, Sohail, Burgman, Mark A. Sutherland, William J. Wintle, Brendan A. (2014), *Strategic foresight: how planning for the unpredictable can improve environmental decision-making*, *Trends in Ecology & Evolution*, volume 29, Issue 9, September 2014
25. Cornish, Edward (2007). *The Study of the Future: An Introduction To the Art and Science of Understanding And Shaping Tomorrow's World*. USA: World Future Society.
26. Hoover, W. (2009). *The Future Of Human Resources: Technology Assists In Streamlining Your HR Department*. *Colorado Biz*, 29, 4, 27.
27. Low, Wah Yun, Zulkifli, Siti Norazah, Yusof, Khairuddin, Baturalail, Saroj, Aye, Khin Win (1996), "The drug abuse problem in Peninsular Malaysia: parent and child differences in knowledge, attitudes and perceptions", *Drug and Alcohol Dependence*, Vol. 42: 105-115.
28. United Nations (2011), "World Drug Report", New York: United Nations Publication. United Nations Office on Drugs and Crime (2011), "Drug Situation Analysis Report Islamic Republic